

A LÉLEKRE VONATKOZÓ ELMÉLETEK.

Wundt Vilmos álláspontja.

Az emberi szellem megnyilatkozásának egyik legérdekesebb tünete azon, különböző elméletekben napfényre jött törekvés, melylyel századokon keresztül, a mióta a tudomány és philosophia létezik, azon titkos ajtó felnyitásán fáradoznak, mely a lélek problémájának megértéséhez vezet.

E törekvések egymást keresztezték és keresztezik most is; az egymással harcban álló elméletek egymást dönték le; az emberiség szellemóriásai egész erejükkel döngeték a problema titkos ajtaját, de ez ajtó nyitját megtalálniok nem sikerült s igen sokszor a problema megfejtése helyett az ajtót felfeszíteni törekvők egymás ellen fordíták eszközeiket, fegyvereiket nagy elkeseredéssel.

E századokon keresztül tartó sikertelen küzdelembe azonban az emberiség kiváló gondolkodói bele nem untak. — Újabb, a mostani philosophia műhelyeiben készült eszközökhöz fordultak a tudósok, hogy eldöntsék azon kérdést: *mit kell érteni az alatt, mit közönségesen léleknek mondunk, mi a léleknek és a lelki jelenségeknek természete?* Az eredmény az, hogy e kérdésekre ismét a legkülönbözőbb feleleteket adják. E feleletek oly harcban állanak egymással, mint a tenger szörnyei: — egymást falják fel. Kölesönösen megsemmisítik, lerombolják egymást. Az újabbkori philosophiában, különösen Cartesius óta felmerült ezen különböző feleleteknek okát azon álláspontok különbözőségében találjuk, melyekről a tudósok, az újkori philosophiában alapvető fontossággal először Cartesius által fejtegetett állag, substantia iránt viselkednek; — vagyis a feleletek különbözősége attól függ, vajjon az illető tudós mint viselkedik a következő kérdéseket illetőleg: 1. Lehet-e a tüneteket valamely állagra, substantiára visszavezetni? Ha igen,

akkor 2-szor objectiv érvényességü-e ezen állag, substantia és 3-szor mily mértékben veheti igénybe az objectiv jelentőséget?

E kérdésekre adandó feleletek elhatározó befolyást gyakorolnak a következő kérdésekre is: Lehet-e azon tüneményeket, melyeknek összképzete azon tartalmat adja, mit lélek névvel jelölünk, — egy lélek-állagra visszavezetni? Vagyis lehet-e az állag kategoriáját a lelki életre alkalmazni? 2. Az állagnak van-e objectiv értéke, vagyis az objectiv értéket tekintve, érdemes-e a lélekállapotot felvenni s ha igen 3. mily mértékben bír objectiv jelentőséggel a lélek-állag?

Mindenesetre legfontosabb azon kérdés: állag-e a lélek vagy nem? E kérdésre is számtalan, egymástól különböző feleletet találunk, mert a legmerevebb tagadástól a leghatározottabb igenlésig, e két szélsőség között a jelzett kérdésekre is történő feleletek közbejátszása folytán számos vélemény-árnyalat érvényeskedik és a lélek természetét illetőleg a régi és az újabb philosophiai nézetek között az a különbség, hogy míg régenre egyszerre legfőlebb egy-két ellentétes elmélet uralkodott egymással szemben, addig napjainkban az idők során át lassanként kifejlődött elméletek, az összes tudományok vívmányai által elért eredményekre támaszkodva, valamennyien érvényesíteni akarják jogukat, jeléül annak, hogy századunk nem fogadja el vakon az átöröklött nézeteket, hanem valamennyi irányában kritikailag jár el, keresvén az egyoldalú álláspontokban az értékes eredményt azon célból, hogy az egyoldalúságok hiányait kiegészítő, kiegyenlítő magasabb szempontokra emelkedhessék.

Igy azután találunk olyanokra, kik a lélek-állagot egyáltalán tagadják s kik részint materialistikus, részint scepticus — positivista állásponton állanak.

Igy gondolkodnak a philosophiai kritikával nem bíró természet-tudósok, mint Büchner, Moleschott, C. Vogt és a tulzott Darwinisták, még azon nézet képviselője is — Haeckel, — mely szerint sejtlélek létezik. (L. erről Virchow: Die Freiheit der Wissenschaft, 14. és 27. l.); skeptikus alapon állanak a positiv értelmű empirikusok, mint Laas E., Wundt V., részben Siebeck H., R. V. Schubert, Soldern s mások. — Találunk olyanokra másrészt, kik a lélekállagot védelmezik, még pedig kritikailag és dogmatikailag. E védelmezők egyrésze a lélekállag felvételét egy hypothesis vagy egy postulatum értékével bírónak mondja; mások metaphysikai dogma értelmében absolut bizonyosságot tulajdonítanak neki; ismét mások egy ismeretkritikailag jogosult tétel jelentő-

ségében, csak a tüneményt megillető bizonyosságot vesznek igénybe számára. Metaphysikai dogma értelmében, de azért nem teljesen dogmatica fogják fel a dolgot Lotze és követői. Lasson és más Hegelista, és a Herbartisták is, nemkülönben Harms, kivált halála után közzétett felolvasásaiban és Spitta psychológiájához irt bevezetésében. Kritikailag ítélnék e kérdésben Liebmann és Kant más újabb követői, azonkívül Lipps, Natorp stb., de ezek is mind a legkülönbözőbb módon, amennyiben némelyek phänomenalistikus és subjectiv. mások ismét a realistikus és objectiv criticismust érvényesítik. A legszélsőbb álláspontot foglalják el egyrészt a materialisták és a skeptikus positivisták, másrészt a realisták.

Ezek között foglalnak helyt az átmeneti álláspontok hívei, kiknek véleményét Witte* a következőleg csoportosítja:

I. *A materialismus és a léleknek tagadása*: a lélek csak productum, a testnek accidentiája, járuléka vagy functiója. II. *A skeptikus positivismus*, különösen Wundt V.-nál: a lélek egy lett dolog, de nem állag. III. *A kantianismus és criticismus*: a lélek tünemény, maradandó lényegességének felvétele az értelem postulatuma és pedig: a) *Kant saját tana* a lélek lényegéről összhangzásban ismeretelméleti alapnézetével: a lélek objectiv tünemény, állagisága az értelem postulatuma; b) *a subjectiv criticismus és relativismus*: a lélek subjectiv tünemény, így leginkább Schopenhauernál, kinek theoriájában a lélek, mint képzet, vagyis a lélek, mint pusztá látszat, jelenség szerepel; c) *a subjectiv criticismus és a relativ phänomenalismus módosulásai*: a lélek individualis tünemény; d) *a nominalistikus phänomenalismus és empirismus*: a lélek czím és név. IV. *Az absolut idealismus és a modern realismus*: a lélek állagiságának igenlése és pedig: a) *az absolut idealismus*: a lélek állag mint relativ állandó realis egység a levés processusában, nevezetesen: α) Fichte Én — fogalma és a lélekállag, mint a tudat történéseinek elve; β) Schelling tana és a lélekállag, mint a szellemnek a tudattalan természetprocessusból előjövő tudatos életének megmaradó léte; γ) Hegel tana a subjectiv szellemről és a lélek mint lett állag és mint átmeneti mozzanat az absolut levés processusában. b) *Fries, Herbart*,

* «Das Wesen der Seele und die Natur der geistigen Vorgänge im Lichte der Philosophie seit Kant und ihrer grundlegenden Theorien historisch-kritisch dargestellt von Dr J. H. Witte, Professor an der Universität in Bonn». Halle-Saale. C. E. M. Pfeffer (R. Stricker) 1888. 4. lap.

Bencke félig dogmatikus realismusa: a lélek mint realis, érzékfölötti dolog és állandó lét. c) *Schleiermacher, Trendelenburg, Lotze és Harms tudományos realismusa*, vagyis: α) a lélek mint tudat realis elve egy organismusban; β) a lélek mint lett pszichikai állag; γ) a lélek mint egy realis érzékfölötti dolog, mely az állag czimének megfelel; δ) a lélek mint az individualis szellemi élet állagias abstractuma, vagyis megtestesített szellem.

Ime! a nézeteknek e tarka-barka sokfélesége jelzi a mostani kutatást, mely a lélek substantialis felfogásának és a szellemi jelenségek természetének problemájára irányul.

E nézetek között legérdekesebbnek tartjuk Wundt V. elméletét, Wundt napjaink egyik legkiválóbb philosophusa és nézetei a psychologia, nemkülönben a logika terén napjainkban szerteszét elterjedtek és különösen a kísérleti psychologia terén elévülhetetlen érdemeivel ismertté és tiszteltté tette nevét azok előtt is, kik félpositivismusával egyet nem értenek.

Wundt valóságos iskolát teremtett a psychologiai kutatásokat illetőleg. Tanai sok követőre találtak. Tevékenységének központja a vezetése alatt Lipcsében működő experimentalis psychologia számára felállított seminarium. Azon kutatásai, mikkel a lelki mozzanatok érzéki jelenségeit, a lelki tünemények időbeli lefolyását és térbeli működéseit igyekszik feltárni, korszak alkotók a psychologia terén, és azok elismerését is kivívták, kik e kísérletekből Wundt és követői által a lelkijelenségek természetére vonatkozó, levont következtetéseket el nem fogadják.

Nagybecsű dolgozatai, melyek tárgyunkra vonatkoznak, a következők:

1. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig Engelmann. 1874.

2. Logik. Eine Untersuchung der Principien der Erkenntniss und der Methoden wissenschaftlicher Forschung. Erster Band: Erkenntnisslehre. 1880. Zweiter Band: Methodenlehre. 1883. Stuttgart, Ferdinand Enke. 1883.

Essays. Leipzig. Engelmann. 1885.

3. Philosophische Studien. Leipzig. Engelmann. A kísérleti lélektan vizsgálódásait magába foglaló időszakos folyóirat.

E művek alapján tegyük vizsgálódásunk tárgyává Wundt azon nézeteit, mik a lélek és a lelki jelenségekre vonatkoznak.

Wundtnál is a lélekre vonatkozó elméletek a legszorosabb összefüggésben vannak ismeretelméleti tételeivel és ezek között különösen azokkal, melyek a külső és a belső tapasztalás mivoltára, a tárgy, a tulajdonság, állapot s az állag fogalmára vonatkoznak. Ha tehát Wundtnak a lélekre vonatkozó elméletét ismerni, átérteni akarjuk, — okvetlenül szükséges tudomást szereznünk ismerettani álláspontjáról, ez álláspont főbb tételeiről, melyekben a lélekről alkotott nézete gyökerül.

Bármennyire ágazzanak is el az ismeret kifejlődése felett a nézetek — mondja Wundt Logikája 1-ső részének 358-ik lapján — abban mégis megegyeznek, hogy a gondolkodás maga nem elégséges valamely ismeret előhozásához, hanem tartalommal kell birnia, mi számára valami módon adatik. — Azon kérdéssel: hogyan nyújtatik a gondolkodás számára e tartalom? veszik kezdetüket az ismeretelméleti irányok. E különböző nézeteket két ellentétesre lehet visszavezetni: az *empirismusra* és a *rationalismusra*.

Minthogya a gondolkodás a *belső* és a *külső* tapasztalás sokféle tartalmának összefüzéséből áll csak, azért — az empirismus következtetése szerint — minden ismeret a tapasztalásból ered. De másrészt minden tudás bizonyosságot, ez ismét evidens tételek alá való helyezést tételez föl, azért — így válaszol az ellentétes rationalismus — csak oly tartalom hozhat elő valódi ismeretet, mely ép oly eredeti és minden tapasztalást megelőzőleg evidens, nyilvánvaló, mint magá a logikai gondolkodás.

E nézetek heves küzdelmet folytattak az idők folyamában. Küzdelmük magas hőfoka azonban nem a dicséretre méltó ismeretelméleti buzgalomból, hanem inkább abból származik, hogy a kérdést ethikai érdekekkel keverték össze, töményítették meg. Általán az ethikai szempontok gyakran meghamisítják az ismerettani kutatásokat és azért az ismeret-elméletnek legelső kötelessége az ethikai érdekekkel szemben megvonni a szigorú határokat.

Wundt szerint a világnézetek története a legősibb mythologiai gondolatkörtől kezdve a legközelebbi mult rendszereig — egyszersmind története annak az összeolvasztásnak, minek folytán az embernek ethikai kívánalmait és kedélyszükségeit theoretikus világismeretébe szakadatlanul bejátszatták és csak lassan sikerül a philosophiának az empiriai tudományok segédkezése mellett mindkét kört egymástól elválasztani.

A két ellentétes nézet — az empirismus és a rationalismus — minde-
 nike az újabb korban a végső határokig kifejlődött, előhozván mindazon
 fokokat, miket következetesen meghaladniok kellett. Útjuk végső határ-
 állomását egyrésztől a tiszta gondolás (Hegel), másrészt a tiszta tapasztalás
 (Joh. Stuart Mill) képezi. — A «tiszta gondolás» célja minden adottságot az immanens fogalomszükségesség alakjába átvarázsolni. Hegelnél
 a külső és a belső tapasztalás alakjai az általány immanens fogalom
 kifejlődésének fokai. Eldobja tehát a tapasztalati tudományoknak kuta-
 tási és vizsgálati módjait, hogy saját útján haladhasson. Az eredmény
 azonban az, hogy lényegileg a tudományos vizsgálat alá nem vett
 nyers tapasztalatnál állapotodik meg.

Az empirikus természettudós, ki Hegel természetfilosófiáját
 kezébe veszi, folyton ösztökélve érzi magát arra, hogy Hegelt figyel-
 meztesse, miszerint a nehézség, hő, fény, hang nem lényegeg, hanem
 csak érzéki tünemények, melyek oly előzményeken alapszanak, miket
 közvetlenül észrevenni nem lehet. Ime itt az apriorista az empiristá-
 val szerepet cserélt. A «tiszta tapasztalás» feladata a tapasztalásban
 adottból mindazt eliminálni, mit gondolkodásunk visz abba bele vagy
 a mit abból kiokoskodni, következtetni hisz. Ez állásponton mindenek-
 előtt áldozatul kell esniök a causalitas és az állagfogalmaknak; ezeket
 követik azon fogalmak, miket a naív tudat a tapasztaláshoz hozzá-
 gondol, t. i. a dolog, tulajdonságai és működései, az előkelő substans-
 és causalitas-fogalmak e köznapi előfutárjai; — nem kevésbé mellőzn
 kell a hypothetikus előfeltételeket, mikkel az empirikus kutató a
 tapasztalást megmagyarázni hiszi. Így azután ezen eliminálási kísérlet
 az érzetnél végződik, melyhez legfőlebb még — természetesen substan-
 tialis hordnok nélkül — a mozgást csatolják ez álláspont emberei. A tiszta
 tapasztalás következetes keresztülvitelének kísérletei, mondja Wundt,
 nagy haszonnal jártak. Okvetetlenül szükséges ugyanis, hogy az ember
 egymástól távol tartsa azt, a mi a közönségesen ugyrevezett tapasztalásban valóban tapasztaltatik attól, a mit hozzátoldunk. A köznapi
 tapasztalás mindkettőt elegyíti és a régi empirismus ép oly kevésbé
 jutott határozott elkülönítéshez, mint a rationalismus. — Tényleg a
 tiszta tapasztalás néhány követőjénél valóban ez a főcél. Téved azon-
 ban ezen álláspont, ha a tudományos kutatás feladatául azt tüzi ki,
 hogy csak az ezen eliminatio által nyert tiszta tapasztalati elemekre
 szorítkozzék, mert akkor az empirismusnak elkerülhetetlenül sorsa az
 lesz, miszerint a tapasztalati tudományok helyére egy aprioristikus

metaphysikát helyez. A tapasztalati tudományok ugyanis tényleg folyton oly előtételeket vesznek föl, melyek közvetlenül nem a tapasztalásból nyertettek, hanem ahhoz hozzákapcsolatnak, hogy az egyes tapasztalatokat az emberi értelem magyarázási szükségérzetét kielégítő módon összeköttetésbe hozzák. A mennyiben tehát azon tételt, mely szerint minden tudást a benne rejlő tiszta tapasztalásra kell reducalni, — nemcsak ismeretelméleti postulatum gyanánt használják, hanem a tudományos kutatás elvévé akarják emelni, oly útra tévednek, mely a valódi tapasztalati tudományok eljárásai útjaitól messze eltér. — Mintán csak a tiszta érzet egyedül találtatott olyannak, mely a tapasztalásnak már többé nem eliminálható eleme, — a további feladatnak abból kell állania, hogy ezen egyedüli elemből egy tudományos nézet kifejlesztessék. Két kivitel lehetséges: vagy reducaljuk, a gondolkodásnak egységre törekvő szükségérzetét követve, az érzetek sokaságát egy egyetlen ősérzetre, melyben vagy az eleatáknak tiszta léte vagy Heraklidnak örök levése újulna föl; vagy pedig azon utolsó elemeket mint sokaságot vesszük föl és vonatkozásukból magyarázzuk a világot, — akkor pedig egyenesen beleesünk a Herbart-féle metaphysikába, melyből csak az állag neve távolított el.

Ha tehát a radicalis apriorismus alkalmilag a naiv empirismusba csap át, a legkövetkezetesebb empirismus pedig a maga részéről az aprioristikus metaphysika felé evez, úgy nagyon könnyen következtethetjük, — mondja Wundt, — hogy ez irányok az ismeret természetét illetőleg mesterségesen lettek ellentétes nézetekké fölszigázva; eredeti és jogosult jelentőségük csak abban áll, hogy jelzik azon különböző utakat, melyeken az ismeret kifejlődését illetőleg vizsgálatokat lehet tenni. — Tényleg, mint methodikai útmódok, a gondolkodás ezen irányai elválaszthatatlanul össze vannak és voltak is mindig kötve. A legmegrögzöttebb apriorista sem kerülheti ki a tapasztalást és akarva, nem akarva, constructióiban tekintettel kell lennie reá. Az empiriai kutató számára pedig csak az utángondolással megvizsgált, összeköttetésbe hozott és bizonyos körülmények között még speculativ előtételekkel is bővített tapasztalások nyerne csak tudományos jelentőséget. A küzdelem a két irány között csak akkor indul meg, midőn mindegyik apodictikus tételeket állít föl az ismeret forrásairól. De még ekkor is gyakran nincs tisztában az ember a közöttük levő ellentétesség valódisága felől.

Hogy mindannak, a mi megismerendő, valami módon tudatra kell

jutnia, tehát, hogy belsőleg tapasztaltatnia kell, — minden oldalról elismerik. Az aprioristának el kell ismernie, hogy végre is tapasztalásra és csakis tapasztalásra támaszkodik, és az empiristának be kell látnia, hogy minden tapasztalás végtére is belső, tehát gondolkodásunk eredménye. Így tehát az ellentétesség tulajdonképen abban áll, hogy az első inkább az általunk önként előhozott képzetösszeköttetéseknek tulajdonít nagyobb értéket, az utóbbi pedig inkább azoknak, mik akaratumk nélkül szereplő kényszer folytán keletkeznek, — de sem amaz nem vonhatja ki magát az észrehevés kényszere alól, sem ez a gondolkodás önkénye alól. Nem lehet csudálni ezekután, ha néha egyik sem tudja biztosan, vajjon apriorista-e vagy empirista? Azért szünnek meg mindinkább az apriorista és empirista elnevezések, a mint határozott tudományos feladatokról van szó. Az «általános álláspontokról» való vitákban azonban szerepüket főleg ethikai érdekek szempontjából, még most is nagy lármával játszák.

Minden ismeretünk — mondja Wundt — a külső és a belső tapasztaláson, észrehevésen alapszik s azért hibáztatni kell a mai metaphysikában is még mindig élő azon platói gondolatot, mely szerint a philosophiának az érzéktőlöttiekkel van dolga. Ez oly gondolat, mely a philosophiáról ép oly kevésbé áll, mint a physikáról vagy chemiáról, mert az érzéktőlötti ismeretünk körén kívül esik. Az ismeretknél okvetlenül ügyelnünk kell a subjectiv és az objectiv elemekre. Bár lényegében minden ismeretünk, minden észrehevésünk, mint tudatunk állapota subjectiv, de ebből korántsem következik az, hogy ismeretünk tárgya objectiv nem lehet. Az objectiv ismeret tagadása azon legnagyobb előítéletek egyike, mik alatt a philosophia valaha nyögött. Az ismeretben vannak oly elemek, miknek forrása maga az észrehevő subjectum és vannak ismét objectiv jelentőséggel bírók, miket az észrehevő tudatából levezetni nem lehet, a miket tehát mint adottakat kell tekintenünk, melyek előállása nem tőlünk függ. Ha objective bizonyos ismeretekre szert akarunk tenni, folyton szem előtt kell tartanunk, hogy az emberi szellem természete hozza magával, miszerint sok oly dolgot okoskodik bele a természetbe, mik ott valójában elő nem fordulnak. A helyett, hogy a természetjelenségekből a történet törvényeit merítené. — arra törekszik, hogy saját eszméit a természetbe bevigye. A természetet azonban — mint Baco mondja — nemcsak meg kell figyelni, hanem meg is kell kérdezni, azaz nekünk nem szabad a megfigyelést saját előre megállapított nézetünk szerint,

kiszínezni, hanem véleményünket a megfigyelések szerint kell igazítanunk.

Két okot lehet fölhozni, mint olyanokat, melyek az objectiv ismeretet és a kielégítő természetismeretet leginkább megakadályozzák. Az egyik a föltétlen megbízás az érzéki látszatban; a másik abban a törekvésben rejlik, hogy oly fogalmakat, melyek az emberi gondolkodás és érzés köréből vétettek, a világ megmagyarázására használjuk. Mindkettő ugyanazon egy okban gyökerül: az ember törekszik saját lényét a világra reáerőszakolni. Mert az érzéki látszat is, bár a külső dolgoknak érzékeinkre való hatásából származik, mégis valójában ez utóbbiak természete által van meghatározva. Fény és szín, hang és nehézség csak annyiban léteznek, a mennyiben a dolgok szemet, fület és tapintó kezet találnak, mikre reáhatnak. — Ha az érző embert elgondoljuk, akkor a külső okok ugyan megmaradnak, miknek következtében a benyomások előállanak, de a fény, hang és nehézség nem lesznek többé azon okoknak nevezhetők, vagy legalább nem azon értelemben, miket és melyet eredetileg ezen jelzésekkel összekötöttünk. Azon gondolat, hogy a természet egészében és minden részeiben czélszerű és szép, — szintén subjectiv eredetű. Ha a szemlélő embert elgondoljuk, úgy eltűnik a czél, a tökéletesség, a szépség ép úgy, mint a fény, hang, nehézség és csak azon kérdés marad fenn, mily objectiv törvényekben van forrása a világ azon aesthetikai fölfogásának, melynek a «kosmos», a szépen berendezett nevet köszönheti.

Azon hiszemben, hogy a világ úgy van alkotva, a mint érzékeinkben visszatükröződik és a mint aesthetikai érzelmünket fölkelti, — érzeteinket és érzelmeinket a valóságos dolgok helyére teszszük. De bármily határozottan ismerjük is el mindezt hibának, mégis reátapadnak e hibának nyomai még most is a világ állapotáról alkotott mai nézeteinkre annak bizonyosságául, hogy mily rendkívül nehéz azon hozzáadásoktól abstrahálnunk, miknek folytán lépten-nyomon érzeteinkkel és gondolatainkkal ruházzuk föl a dolgokat. Mennyivel inkább bele kellett esnie e hibába a régi kornak, mely előtt e hiba még nem volt felderítve, s mely a természetről alkotott magyarázatait illetőleg egészen a naiv, kritikailag nem reflektáló tudat álláspontján volt. Ezen álláspont meghaladásában, azon ismeretnek szakadatlan előkészítésében, hogy képzeleteink nem maguk a dolgok, hanem csak jelek, melyek ezekre vonatkoznak: ebben áll legalább is oly mérvben.

mint a megfigyelt tények növekvő sokaságában, a természetismeret előhaladása.

A küzdelem, egyrészt az emberi természet azon eredeti hajlama közt, mely az érzéki látszat és az előre alkotott fogalmak szerint alkotja meg képét a világnak, másrészt a tudomány azon szakadatlanul folytatott törekvése között, hogy a naiv tudatnak ezen álláspontját meghaladja, — e küzdelem a legvilágosabban tükröződik le a külső lét általános alapja, az anyag, a materia lényege fölött alkotott nézeteink fejlődésében. El lehet mondani, hogy az anyagról alkotott theoria története azon eszméknek kis térre szorított képét nyújtja, melyek különböző időben a természetkutatás egésze fölött uralkodtak.

Ha e történet, mint általán minden tudomány története egyrésztől az emberi szellem tévedéseinek krónikáját foglalja magában, másrészt azt is mutatja, hogy bizonyos korán megismert igazságok kezdettől fogva már a járnai kezdő, tapogatózó kutatásban is mint vezéresillagok világítottak és azt a sokféle tévútakról mindig az igazi útra visszavezették. Oly eszmék, mint milyen ezen tételben foglaltatik, hogy az anyag minden változó alakulata egy változatlan, meg nem semmisíthető létet bír alapul, fölsendülnek már az anyagról alkotott legrégibb, félig mythikus képzetekben is. Ezek nem származnak a tapasztalásból, mert minden tapasztalást megelőznek, sőt mi több, a nyers tapasztalásnak, mely a közvetlen érzéki látszatra támaszkodik, éppen ellentmondanak. Az emberi szellem azon keserű igazságért, hogy tévedéseinek nagyrésze saját előre alkotott fogalmaiból származik, vigasztalást, kárpótlást találhat azon tényben, hogy viszont a legtisztább és legáltalánosabb ismeretei ép ilyen fogalmakban birják forrásukat, mondja Wundt («Essays», 25—27. l.)

De bármennyire elimináljuk ismereteinkből, észrevevéseinkből a subjectiv elemeket, mégis végezetül egy maradékra találunk, mely korántsem objectiv eredetű, hanem subjectiv természetű és csak hypothetikus érvényű, ez pedig az állag, a substantia fogalma, melyre a speculatio a tárgyfogalom kifejlesztéséből jut. Hogy az állagfogalom mivoltát átérthessük, vizsgálnunk kell azon utat, fejlődési folyamatot, melyet az emberi szellem követ, midőn e fogalmat megalkotja.

Dr Buday József.